

آرشیو شرکت نفت انگلیس و ایران؛ دریچه‌ای دیگر بر تحقیقات ایرانی

یکی از غنی‌ترین منابع قابل تصور برای تدوین تاریخ معاصر ایران، خصوصاً تاریخ ایران در قرن بیستم، که اخیراً در دسترس پژوهشگران قرار گرفته است آرشیو شرکت نفت انگلیس و ایران سابق، بریتیش پترولیوم (BP) فعلی است که در حال حاضر در دانشگاه "واریک" شهر کاونتری در انگلستان مستقر می‌باشد. آرشیو مفصل و غنی این شرکت بین‌المللی نفتی که بیش از سه کیلومتر فضای کتابخانه دانشگاه را به خود اختصاص داده است شامل همه نوع اطلاعات فنی، مهندسی، اقتصادی، جغرافیایی، سیاسی، اداری، و مدیریتی مربوط به عملکرد این شرکت طی ۹۰ سال عمر رسمی آن می‌باشد. از آنجایی که تاریخ شکل‌گیری این شرکت به "قرارداد داری" که در سال ۱۹۰۱ با دولت ایران بسته شد بر می‌گردد، تحولات نیم‌قرن اول فعالیت‌های این شرکت عظیم بین‌المللی نیز با تاریخ معاصر ایران عجین شده است. در این آرشیو تمام مدارک، مکاتبات، مراسلات و بررسی‌های کادرها، مسئولین و مدیران شرکت و همچنین نقشه‌های جغرافیایی و معماری و عکس‌های متعددی از تأسیسات و زندگی اجتماعی شرکت و غیره به صورتی دقیق و منظم طبقه‌بندی شده و از طریق فهرست کامپیوتری در محل آرشیو در اختیار پژوهشگران می‌باشد. مکان آرشیو در ساختمانی، جداگانه جنب کتابخانه اصلی دانشگاه واقع است. پژوهشگران می‌باید ابتدا شخصاً و به طور مستقیم از

طریق مکانبه با پست الکترونیک با مسئولین آرشو تماس گرفته و با معرفی خود و موضوع تحقیق خود اجازه استفاده از آرشو را به طور رسمی تقاضا کنند.^۱ در صورت عدم امکان حضور مستقیم در محل آرشو، برخی اسناد البته با هزینه نسبتاً بالا قابل تکثیر و ارسال از طریق پست می‌باشند ولی به نظر می‌آید که مسئولین آرشو با اکراه با این نوع تقاضا برخورد کرده و ترجیح می‌دهند اسناد حضوراً و در خود محل آرشو مورد استفاده قرار بگیرد. به طور کلی مسئولین آرشو نسبت به شیوه استفاده متقاضیان از این اسناد حساسیت زیادی نشان می‌دهند و اگر چه با پژوهشگران کمال همکاری و کمک را مبذول می‌دارند ولی در عین حال سعی می‌کنند با اعمال نظارت دقیق بر نوع استفاده‌ای که از این اسناد به عمل می‌آید از "استفاده غیرمجاز" (و شاید منفی از دید شرکت و نسبت به شرکت) از منابع خود جلوگیری کنند. و احتمالاً به همین دلیل است که پژوهشگر موظف است پیش از دسترسی به این اسناد طی یک قرارداد رسمی با آرشو متعهد شود که هر نوع رجوع مستقیم و نقل قول از مطالب آرشو را پیش از انتشار مورد بررسی و تأیید مسئولین آرشو قرار دهد تا صحت و دقت آن تأیید گردد. به هر حال باید در نظر داشت که این آرشو یک شرکت خصوصی و انتفاعی است که در اختیار عموم قرار می‌گیرد و طبیعتاً مقررات و ضوابط خود را دارد. مهم در دسترس بودن این اسناد است و این که به محض شناسایی جدید پژوهشگر مسئولین آرشو کمال همکاری را داشته و از هیچ کمک منطقی دریغ نمی‌کنند.

اسناد به صورت پرونده‌های جداگانه با شماره، تیترو، و موضوع علی حده به صورت رایانه‌ای طبقه بندی شده است. به طور مثال برای یافتن منابع مربوط به "مسکن در آبادان" فهرستی مشتمل بر ۲۵ پرونده مختلف که در هر کدام به صورت مستقیم یا غیرمستقیم راجع این موضوع اطلاعاتی دارند ارائه می‌شود. معمولاً هر پرونده یک توضیح مختصر دارد که طی یک پاراگراف اطلاعات اساسی و خلاصه محتوی پرونده را روی همان صفحه کامپیوتر ارائه می‌کند. دقت و نظم فوق‌العاده‌ای که در تنظیم این آرشو به کار رفته باعث شده پژوهشگر بتواند تمام زمان و نیروی خود را صرف بررسی اطلاعات موجود و نه یک جستجوی بی‌انتهای برای یافتن مطلب بکند.

در مورد اهمیت این اسناد برای تاریخ معاصر ایران (و خاورمیانه) مشکل بتوان چیزی گفت که به عراق شبیه نباشد. شرکت نفت ایران و انگلیس طی چهار دهه بزرگترین بنگاه صنعتی و اقتصادی، و همچنین بزرگ‌ترین کارفرمای خصوصی در ایران بود و فعالیت‌هایش نیز یکی از منابع اصلی درآمد ارزی کشور را تشکیل می‌داد، آن هم در حساس‌ترین دوره‌ای از تاریخ معاصر ایران که در خلال آن یا دولت مدرن در حال شکل‌گیری و استقرار بود و یا مملکت در اشغال نیروهای بیگانه قرار داشت. از

این رو رجوع به این آرشیو می‌تواند در حلهٔ اول به برداشت ما از جنبه‌های مختلف تاریخ اقتصادی، سیاسی، و منطقه‌ای و اجتماعی نیمه اول قرن بیستم کمک شایانی بکند. خصوصاً که منابع این آرشیو تا به حال مورد بررسی پژوهشگران و مورخین قرار نگرفته‌اند.^۲ شاید ذکر دو نمونهٔ کوچک به روشن‌تر شدن مسئله کمک کند.

اعتصاب کارگران صنعت نفت در سال ۱۳۲۵/۱۹۴۶ بزرگترین اعتصاب صنعتی تاریخ ایران در دوره پیش از انقلاب ۱۳۵۷ بود. این اعتصاب گسترده باعث عقب‌نشینی هر چند موقت شرکت نفت، اقتدار حزب توده - آن هم موقت - و اقدامات پیشگیرانهٔ دولت قوام شد که در نهایت به تحقق نسبی خواسته‌های کارگران و گذراندن قانون کار از مجلس منجر شد. در مورد این واقعه مهم تاریخی بررسی‌های متعددی صورت گرفته است^۳ که عمدتاً از منابعی چون اسناد وزارت‌های خارجه بریتانیا و آمریکا، تا حدودی آرشیوهای ایران، انتشارات و خاطرات فعالین تحرکات کارگری و حزبی و رجال سیاسی ایرانی و خارجی آن دوره، گزارش‌های سازمان بین‌المللی کار (ILO) و اتحادیه بین‌المللی کارگری بهره برده‌اند. اما آرشیو شرکت نفت که حاوی اسناد، گزارش‌ها و تحلیل‌های یکی از طرفین اصلی این اعتصاب می‌باشد هنوز مورد بررسی قرار نگرفته است حال آن که مروری گذرا بر این اسناد گذشته از جزئیات جدید تاریخی، از دغدغه‌های مهم اقتصادی و مدیریتی گردانندگان پالایشگاه و صنعت نفت که در بطن وقایع بوده‌اند و در عین حال روحیه و طرز برخورد آن‌ها با مسئله نیروی کار و درخواست‌های آن‌ها و جمعیت بومی منطقه نکات در خور توجهی را در خود دارند.

یکی از مزایای مهم اسناد شرکت نفت، سهم آن در روشن شدن تاریخ جغرافیایی و تاریخ اجتماعی بخش‌های جنوب غربی ایران در این دوره است. موضوعی که در مقایسه با تاریخ سیاسی و تا حدی تاریخ اقتصادی کشور در ادوار مشابه بسیار تحول‌نیافته‌تر است. برای مثال تاریخ مشکلات و مسائل شهرسازی در شهرهای صنعتی جدیدی چون آبادان و مسجدسلیمان و مسئله وفق دادن نیروی کار غیرماهر بومی با صنعت نوین از طریق ایجاد مؤسسات آموزشی، تفریحی و تفسیر نوع مسکن و معماری مسکونی آن سامان از جمله موضوعاتی است که این آرشیو می‌تواند در مورد آن‌ها اطلاعات درخور توجهی در اختیار پژوهشگران قرار دهد. در عین حال ایسن آرشیو می‌تواند در مورد تاریخ فن‌آوری جدید و انتقال آن از خارج و نحوه پیاده کردن آن در خوزستان، تاریخ ادغام اقتصادی ایران در بازار جهانی از طریق تولید و صدور کالایی مورد نیاز در سطح بین‌المللی، پدید آوردن دستگاه اداری مدیریتی مدرن در مملکت که زیربنای شرکت ملی نفت ایران و وزارت نفت بعدی شد، اطلاعات ارزشمندی را در اختیار محققین قرار بدهد.

علاوه بر مضامین فوق باید در نظر داشت که شرکت نفت، دولت مرکزی ایران، و جامعه محلی خوزستان طی نیم قرن با یکدیگر تداخل و تعاملی دائم و گریزناپذیر داشته‌اند و دینامیسم مسائل اساسی هر یک از آن‌ها -مثل جدال بر سر میزان اقتدار نخبگان محلی، میزان مسئولیت برای بوجود آوردن نهادهای نوین محلی- مانند شهرداری آبادان- حوزه اختیارات و مسئولیت نیروها و بازیگران محلی در مقایسه با دولت مرکزی و شرکت نفت، و چانه‌زنی و رقابت دائمی که بر سر این مسائل و دیگر موارد ذی ربط به رابطه دولت مرکزی ایران و جوامع محلی یک شکل خاص تاریخی بخشیده است. این خود از جمله دیگر مباحث مهمی است که این مجموعه اسناد می‌تواند برای روشن‌تر شدن آن مؤثر واقع گردد.

ژئو-شکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

گفتگو ۲۰۲
ژئو-شکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

یادداشت‌ها

۱- بهترین شیوه تماس با این آرشیو از طریق پست الکترونیک به آدرس زیر می‌باشد.
<greenk3@bp.com> و تلفن: ۰۱۲۰۳۵۲۴۵۱۷ و فاکس: ۰۱۲۰۳۵۲۴۵۲۳

۲- تاریخ رسمی شرکت نفت بریتانیا اکنون در سه جلد توسط انتشارات کمبریج منتشر و در اختیار عموم می‌باشد. محتوای اصلی هر سه مجلد این تاریخ در مورد فعالیت شرکت نفت در ایران که پایگاه اصلی شرکت تا سال ۱۹۵۱ بود، می‌باشد. ولی به هر حال این تاریخ رسمی خود شرکت نفت است و در عین ناگفته گذاشتن بخش‌های مهمی از فعالیت‌هایش در مورد ساختار مدیریت و فعالیت‌های اداری و تولیدی و اقتصادی شرکت در دیگر نقاط جهان اطلاعاتی ارائه می‌دهد.

Ronald Ferrier, *History of the British Petroleum Company, Vol 1, The Developing Years (1901-1932)* (1982) Cambridge University Press. (CUP)

J.H.Bamberg, *History of the BP Co., Vol 2, The Anglo-Iranian Years (1928-1954)*, (1994) CUP,

J.H.Bamberg, *History of the BP Co., Vol 3, The Anglo-Iranian Years (1950-1975)*, (2000) CUP.
علاوه بر سه منبع فوق اخیراً مقاله‌ای نیز با استفاده از اسناد آرشیو شرکت نفت دربارهٔ تحول معماری شهر آبادان نوشته شده است:

Mart Crinson: *Abadan: Planning and Architecture under The Anglo-Iranian Company, Planning perspective*, 1997, 18, 341-359

۳- از جمله مهم‌ترین نمونه‌های آن عبارتند از پرواند آبراهامیان، "قوت‌ها و ضعف‌های جنبش کارگری ایران در سال‌های ۲۱-۱۳۲۰" در *مقاله‌ای در جامعه‌شناسی سیاسی ایران*، ترجمهٔ سهیلا ترابی فارسانی، تهران: نشر شیرازه، ۱۳۷۶، صص ۲۵۴-۲۱۶.

تورج اتابکی "سندیکالیسم در ایران در فاصله سال‌های ۲۵-۱۳۲۰"، الفبا، ۶، پاییز ۱۳۶۳.
محمود طاهراحمدی، "درآمدی بر اتحادیه‌های کارگری خوزستان ۵-۱۳۲۳"، فصلنامهٔ گفتگو شماره ۲۵، پاییز ۱۳۷۸.
حبیب لاجوردی، *اتحادیه‌های کارگری و خودکامگی در ایران*، ترجمهٔ ضیاء صدقی، تهران: نشر نو، ۱۳۶۹.

کتاب ۲۰۳

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

سالنامه‌های گفتگو

۱ تا ۶

ژوئیه‌شکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

قیمت هر مجلد: ۲۰۰۰ تومان

فرم اشتراک

فصلنامه فرهنگی و اجتماعی گفتگو مجله‌ای است که از طریق مقالات، نقد و تفسیر اخبار به بررسی و ارزیابی مسائل اجتماعی و فرهنگی ایران و جهان می‌پردازد.

تکفروشی و حق اشتراک مهمترین منابع تأمین مخارج این نوع نشریات هستند. در صورتی که روش گفت و گو را می‌پسندید و ماندگاری آن را برای فرهنگ و جامعه مفید می‌دانید ما را یاری کنید.

شرایط اشتراک:

بهای اشتراک سالانه (۴ جلد) در داخل کشور (با احتساب هزینه پست) دو هزار تومان است. برای مؤسسات و کتابخانه‌ها چهار هزار تومان و برای محصلین و دانشجویان هزار و ششصد تومان.

متقاضیان می‌توانند وجه اشتراک را نقداً به نماینده مجله بپردازند و رسید دریافت کنند. یا وجه اشتراک را به حساب جاری شماره ۵۶۷۸/۵ بانک ملت شعبه بلوار کشاورز به نام مراد ثقفی واریز کنند و اصل برگه را با ذکر نشانی دقیق (با قید کدپستی) به نشانی صندوق پستی مجله ارسال کنند.

پرتال جامع علوم انسانی

نام و نام خانوادگی:

نشانی:

.....

.....

فرم اشتراک دوسالانه

فصلنامه فرهنگی و اجتماعی گفتگو مجله‌ای است که از طریق مقالات، نقد و تفسیر اخبار به بررسی و ارزیابی مسائل اجتماعی و فرهنگی ایران و جهان می‌پردازد.

تکفروشی و حق اشتراک مهمترین منابع تأمین مخارج این نوع نشریات هستند. در صورتی که روش گفت و گورا می‌پسندید و ماندگاری آن را برای فرهنگ و جامعه مفید می‌دانید ما را یاری کنید.

شرایط اشتراک:

بهای اشتراک سالانه (۸ جلد) در داخل کشور (با احتساب هزینه پست) چهار هزار تومان است. برای مؤسسات و کتابخانه‌ها هشت هزار تومان و برای محصلین و دانشجویان سه هزار دویست تومان.

متقاضیان می‌توانند وجه اشتراک را نقداً به نماینده مجله بپردازند و رسید دریافت کنند. یا وجه اشتراک را به حساب جاری شماره ۵۶۷۸/۵ بانک ملت شعبه بلوار کشاورز به نام مراد ثقفی واریز کنند و اصل برگه را با ذکر نشانی دقیق (با قید کدپستی) به نشانی صندوق پستی مجله ارسال کنند.

نام و نام خانوادگی:

نشانی:

.....

.....